

Szeged gazdaságpolitikája a XVIII. század első felében

A barokk gazdasági rendszere, a merkantilizmus, alapjaiban nem más, mint egy nagyobb területre, tartományra avagy egész országra kiterjesztett városgazdaság. A XVII. és XVIII. században az állam gazdasági céljait ugyanazon az utakon igyekszik elérni, amelyeken előtte évszázadokon keresztül a városi hatóságok jártak. Az államhatalom így egyrészt ellenségévé lesz a középkori város hűbéri uralmának, és annak politikai s gazdasági hatalmát, különállását mielőbb megsemmisíteni törekszik, másrészt ugyanakkor a saját gazdasági önállóságának és önző gazdaságpolitikájának megalapozásán dolgozik, és az ország egyes részeit, tartományait egységgé törekszik kovácsolni. — A magyar városok gazdasági élete is a nyugati városokéhoz hasonlóan zajlik le. Feltűnő az eltérés azonban abban, hogy nálunk a középkori városgazdálkodás egyes vonásaiban az egész XVIII. században, sőt végső tüneteiben egészen 1848-ig fennmaradt. Ezt az 1711-1848-ig terjedő csaknem másfél évszázados korszakot tehát nálunk átmeneti időnek kell tekinteni.

A céltudatos városgazdálkodásnak alapfeltétele, hogy a város magát nyeresztermékeket szolgáltató jobbágyközségek gyűrűjével vegye körül, ezáltal olyan gazdasági területet teremtsen meg, amellyel tökéletesen zárt gazdasági egységet alkot. Csak így tudja állandóan ellátni nagyszámú lakosságát olcsó nyersanyaggal — háború vagy gazdasági válság idején is — másrészt saját ipari termékei számára állandó fogyasztó piacot tud biztosítani. Ezzel függ össze városainknak ama közös törekvése, hogy a velük határos falvakat és pusztákat bármilyen áldozatok árán is megszerezzék, akár vásárlás, bérlet, akár pedig záloglás vagy királyi adomány útján. Kassának már a középkor végén 26 jobbágyfalva van, amelyeket a mai városgazdáknak megfelelő gróftisztek igazgatnak.

Az általános szabály alól Szeged sem kivétel. Már a török hódoltság előtt nagykiterjedésű földbirtokokkal rendelkezik. A hosszú megszállással együttjáró pusztítás mellett a török uralom Szegedre nézve némi haszonnal is járt. Szeged ugyanis ama néhány alföldi városunk közé tartozik, amely — mint szultáni vagy kászvárosok

— viszonylagos kíméletben részesültek. Viszont a szomszédos nyílt községek a meg-megújuló török-tatár dúlások következtében elpusztulnak, lakosságuk megmaradt része a legközelebbi városba menekül, elhagyott földjeiket pedig a kászvárosok vezetősége olcsó áron legelőként bérlti a töröktől. Ez a magyarázata annak, hogy mire az ország fölzsabadul, Szeged és Kecskemét határai érintkeznek. A XVIII. század elején a városi tanácsnak sikerül szívós küzdelemmel minden birtokát visszaszerezni. A kitartó, néha véres harc mögött többet kell feltételeznünk a pusztta jogérvényesítésnél, a küzdelem mozgatója elsősorban gazdasági ok.

Mivel Szeged jobbágyközségei közül mindvégig Tápé visz jelentősebb szerepet, továbbá forrásaink e községgel foglalkoznak részletesebben és sűrűbben, ezért a város és a jobbágybirtok gazdasági viszonyának vázlatos megrajzolására e községet választjuk. Szeged mint földesúr gazdasági tekintetben szinte korlátlan hatalommal uralkodik e községen. Gyakorlatilag ezt úgy valósítja meg, hogy a község életének irányítását olyan vezetőség kezébe adja, amely a város érdekeit szolgálja. Az országos adóteher egy része természetesen Tápé lakóira esik. A földesúri kilencdedet készpénzre átszámítva fizeti a lakosság. Robotolásra is kötelezve van a község népe, sőt az úrbéri egyezmény határozottan kiköti, hogy a tápai lakosság állatait kizárólag robot céljából tartsa, a földjét pedig művelje meg, vagyis legelőnek ne használja. E rendelkezés célja csak az lehet, hogy a tápai jobbágyok állattenyésztéssel külön ne foglalkozhassanak. Összefüggés van az egyezés eme pontja és Szeged akkor virágzó állattenyésztése között. Tudjuk, hogy a XVIII. század első felében is Szeged legelőin nagy csordákban hizik a szarvasmarha és a juh. Mivel az ipar és a kereskedelem ugyanekkor kizárólag a városiak foglalkozása, elgondolható, hogy Tápé egész gazdálkodása Szeged irányítása alatt áll. Pedig Tápé gazdasági élete viszonylag még önálló, mennyivel könnyebben végrehajtható a városi tanács minden rendelete Röszkén vagy a pusztákon, ahova a város saját embereit küldi ki vagy nevezi ki! Viszont minden biznnyal Szegedre is érvényes az a megállapítás, amelyet Kassáról olvasunk: „a jobbágyfalvak feltörekvő rétege beszivárgott a városba, és idővel derék polgár vált belőlük.“ A társadalmi kapillaritásnak ez az állandó biztosítása a középkori elveket követő városgazdálkodásnak egyik igen komoly értéke és némileg igazolása is.

A VÁROS ADÓPOLITIKÁJÁT az 1717. évtől kezdve kísérhetjük figyelemmel, mert a tanácsi jegyzőkönyvek ettől az évtől kezdve maradtak fenn korunkig. A hatóság legfőbb gondja, hogy az évi hadi adót, valamint a város kiadásainak fedezésére szükséges községi adót (domestica) lakóitól beszedje. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha az adózó polgárok az adóterhek elviselésére elég erősek. Ha a városi tanács jegyzőkönyveit forgatjuk, lépten-nyomon olyan intézkedésekre bukkanunk, amelyek a közterhek alól való kibúvást igyekeznek lehetetlenné tenni. Ezért készülnek Szegeden évenként pontos összeírások az adó alá eső tárgyakról, hogy annak alapján az illető porcióját meghatározhassák. A hatóság szigorúan bünteti az

adó tárgyakra eltitkolóit. Gondoskodik a tanács arról is, hogy az ingatlannal nem bír, de pénzes lakosok se vonhassák ki magukat az adóteher alól. Ezeknek minden 40 forintját 1 pár ökör értékében adóztatják meg. Még a cigányokat is megadóztatják. 1726-ban „a cigányok adaja” 18 forint. Igaz, hogy ugyanekkor Guzzi cigánynak a Palánkban (a mai Belvárosban) olyan háza van, amelyet a város iskolának vesz meg. A főtörékvés mindig az, hogy a teherviselésben lehetőleg mindenki vagyonának megfelelően vegyen részt, ezért zárnak ki a város területéről minden olyan személyt, akinek állandó lakóhelye nincsen (pl. a zsidókat). A szegedi tanács éberén őrökdi a felett is, hogy jogait valamely kiváltságos elem meg ne csorbítsa. Elsősorban a városokban megtelepedett nemésekre kell gondolnunk, akik adómentességüket itt is meg akarják tartani, és akiknek háza — a papságéval együtt — a beszállásolás terhe alól is mentesül. Mivel a nemesség adómentességét a XVIII. században is megvédte, a hídadó terhe így a falun egészen a jobbágy vállára hárult. A városokban letelepült nemes igyekezett adómentességét megtartani, de legtöbbszörre kénytelen volt a közterhek ingatlanára eső részét elvállalni. Ezzel magyarázható az a nagy bizalmatlanság, amellyel a városok vezetősége a betelepíteni szándékozó nemesekeket fogadja. Rendszerint a két fél viszályát kompromisszummal sikerül megoldani: a városban élő nemes évi taxát fizet.

Az adópolitikával van szoros összefüggésben a telekfoglalás megrendszabályozása is. A török kiűzését követő időben Szeged még örömmel fogad minden letelepülőt, ingyen engedi át neki a szükséges telket, csak hogy megfogyatkozott lakosságának lélekszámát növelje. Már az 1720-as évektől kezdve azonban nagy gondja van arra, hogy a telekfoglalás tudta és beleegyezése nélkül végbe ne mehessen. Mihelyt valaki úgynevezett bitang, vagyis gazdátlan telekre akad és azt a saját használatára akarja „felfogni”, köteles erre a tanács engedélyét kikérni, amit rendszerint meg is kap. A tanács ilyenkor kiküldi meghatalmazottait, hogy a telek határait pontosan jelöljék ki. A földosztásnál arra is ügyelnek, hogy minden lakos arányosan részesüljön a földben. Nemcsak a gazdátlan telkek elfoglalásához szükséges a tanács beleegyezése, hanem birtokeladásokhoz is. A vevők kötelesek a város hiteles pecsétjével ellátott levelet (*litterae testimoniales*) kiváltani, különben a megkötött egyezség érvénytelen. A határozat ugyanis a vevők és eladók érdekében megóvását, hangoztatja, de a rendelkezésnek nyilván adópolitikai háttere is van, mert a birtokátírások, a hiteles levelek kiadása részint állandó ellenőrzést, részint újabb bevételt jelent a városnak.

Szeged is élvezi a *caducitas*-jogot (szállományi jog), amely szerint a magtalanul elhalt polgárok örököse a város. Ugyancsak a város birtokába megy át az olyan ingatlan is, amelynek gazdája elköltözött. A városi tanács nem elégszik meg adóvégrehajtó és illetékesedő szerepével, hanem indokolt esetben emberségét is érezteti lakóival. Az elemi csapásokkal vagy egyéb szerencsétlenséggel sújtott polgárok adóját részben vagy egészen elengedik. A szegedi tanács óvatossága feltűnő az új polgárok felvételében. A kiváltságos polgári elembe való bejutás igen körülményes. Nem elegendő, hogy

valaki a polgárosítási jogi díjat lefizesse. Így érthetjük meg, hogy a szegedi polgárok száma még 1848-ban sem haladta meg az 1500-at. Pedig ugyancsak fontos a polgárlevél megszerzése, mivel a céhek is csak úgy fogadnak be valakit testületükbe, ha az illető előzőleg városi polgár lett.

SZEGEDEN már a török hódoltság előtt fejlett ipart és élénk céhéletet találunk, amelyet azonban a hosszú török elnyomás és az azt követő sok csapás majdnem egészen megbénított. A szegedi hatóság gazdaságpolitikai szándékainak megvalósítása közben szoros kapcsolatot tart fenn a céhekkal. Megvédi érdekeiket az idegen beavatkozásokkal szemben, de ugyanakkor el is várja tőlük, hogy a közjót szolgálják, és ne annak a rovására igyekezzenek meggazdagodni. A század elején sokat foglalkozik a hatóság a kovács céh kérelmével, azt kéri, hogy a cigányokat, akik eddig felügyeletük alatt kisebb munkákat (csizmapatkolás, ekeélesztés stb.) végezhettek, tiltsák ki a város területéről, mivel a céh már elegendő iparosról tud gondoskodni. Kezdetben a szegedi kovácsok még csak annyit érnek el, hogy a cigányok számát korlátozzák és munkaterületüket körvonalazzák. A cigányok ügye még többször szerepel. Számukat még egyszer csökkentik, de kevéssel utóbb maga a lakosság kéri, hogy — amíg a kovács céh elegendő mestert nem állít — ne apasszák tovább létszámukat. A céhbejutást nagyon megnehezíti az, hogy polgárságot kell szerezni, a belépéskor pedig külön díjat szednek a mesterebéd és remek költségein kívül. Példakép említjük, hogy a csizmadiacézhbe lépés díja 24 forint, ebédért 12 forintot, remekért 4 forintot fizet az új tag, s ha még előzőleg polgárságot is kell szereznie, ez összesen 64 forintot jelent. Nem csekély összeg, amikor 40—50 forintért Szegeden már házat lehet venni. A céhen kívül álló iparosokat, (kontárokat, himpelléreket) szigorúan ellenőrzik. Csakis a megengedett időben és helyen értékesíthetik készítményeiket, s akkor is meghatározott összeget fizetnek a céh szükségletére. A városi hatóság a kiváltságolt céhektől azt is elvárja, hogy a kiszabott áron megbízható, jó iparcikkal lássák el a lakosságot. Az ellenőrzést maguk a céhek végzik, de a városi tanács sűrű megróvásai és büntetései ennek nem kisebb éberségéről tanúskodnak. A helybeli pék azonnal dorgálást kap, mihelyt a kenyér súlyában vagy minőségében hiányt talál az ellenőrzéssel megbízott tanácsnok. A könnyebb ellenőrizhetőség céljából a középkorból ismert módszert alkalmaznak. Minden pékmester tartozik kenyereit és süteményeit megjelölni, hogy visszaélés esetén a csalásnak gazdája legyen. A piaci elárusítók csak így megjelölt kenyeret vehetnek át a mesterektől, ellenkező esetben őket büntetik. A készletet minden esetben elkozza az ellenőrzéssel megbízott tanácsnok, és a rabok részére adja át. Nincs adatunk arra, hogy Szegeden mimódon történt a megjelölés, a büntetésmódot azonban általánosságban ismerjük, amellyel a csaló pékek bűnhődnek. Egyik rendelet ugyan mindössze annyit mond, hogy a csaló pékek „infallibiliter aquae immerguntur publice“, de a középkori városok igazságszolgáltatásából ismerjük, mit jelent e rövid mondat a valóságban: a piactéren lévő medencében a

csaló pékeket néhányszor jól megmártogatják a tömeg nem kis mulatságára. Az időt szándékosan úgy választják meg, amikor a piacra a legtöbb nép sereglik össze. (Ünnepnap, vasárnap.) Széll György molnár a középkori büntetésnek egy másik formájával ismerkedik meg, lisztlopásért arra ítélik, hogy a piacon lévő faszamáron üljön, amely ugyancsak megszégyenítő büntetése a XVIII. századi Szegednek.

Minden város életében fontos a lakosságnak hússal való ellátása. Szegednek hiányt nem kell szenvedni, annál jobban kell ügyelni a mézárosokra, akik egy-két lattal könnyen megcsalják a fogyasztó közönséget. A vármegyék közgyűléseiken a városi kiküldöttekkel együtt állapítják meg az árakat (limitáció), melyeknek megtartására mindegyik hatóság a saját területén kötelezve van. Szeged a vármegyével közösen állapítja meg a munkabérek maximumát is. Amikor az aratás ideje közeledik, közhírré teszik, mennyit kell fizetni készpénzben vagy terményben az aratóknak, kéveköötőknek és cséplőknek. A munkás és munkaadó egyaránt kénytelen ehhez az árszabáshoz alkalmazkodni, ellenkező esetben keményen bűnhődik. Az a városi polgár vagy gazda, aki többet fizet munkásának, 12 forintot fizet büntetésül, a munkás viszont, ha többet kér a megállapított napszámnál, 50 botot kap, és egy vasárnapon 3 órán keresztül lovagolja meg a piactéri faszamarat.

A borkimérés (korcsmáltatás) minden időben jövedelmező foglalkozás volt a városokban. Szeged egyik főterménye a szőlő, mindenki törekszik tehát legalább saját termését értékesíteni, esetleg hivatásszerűen foglalkozik borkiméréssel. Saját termésű borukat csakis a teljes jogú polgárok mérhetik ki, ugyancsak ők foglalkozhatnak megszabott taxa lefizetésével korcsmáltatással. A polgárságon kívül álló egyének kocsmát még az egy évi taxa lefizetése ellenében sem nyithatnak. A rendelkezések megtartására az úgynevezett borbírák ügyelnek fel. „Borbírák uraiméknak“ akad is bőségesen dolguk, mert sokan árulnak bort a tanács tudta nélkül az úgynevezett kurta-kocsmákban.

A sör élvezete alföldi városainkban elég régi keletű. A török hódoltság óta a méhsör és az árpasör egyaránt igen kelendő. A város sörfőző háza után tekintélyes évi bért szed be, de a sörfőzés maguknak a bérlőknek sem lehet rossz üzlet, mert a helybeli iparosok között igen erős a vetélkedés, ki kapja meg a bérletet. A tanácsnak azt is meg kell gátolnia, hogy vidékről a városba sört hozzanak be. Főképpen Dorozsma versenyét igyekszik kiküszöbölni, ezért hozza a tanács drákói rendeletét azok megbüntetésére, akik Dorozsmáról becsempészett sört mérnek: a rájuk kivetett 100 forint büntetés igen nagy összeg a XVIII. században.

SZEGED KERESKEDELMI POLITIKÁJÁRÓL beszélve, mindenekelőtt a nagy vásárok nagy jelentőségét kell említenünk. A tanácsnak a felszabadulás után egyik legelső gondja, hogy régi vásártartási jogát megerősíttesse, és még újakat is szerezzen hozzájuk. A városi polgárság a piacon megjelenő kereskedőben csak az idegent látja, akit saját céljára igyekszik kihasználni. Erre több hatásos esz-

köz áll a hatóságok rendelkezésére: az árumegállítójog, a piackényszer, a vele kapcsolatos elővétel meggátlását célzó törvény és az úgynevezett vendégjog. Az áruforgalom irányítását mindig fontos feladatnak tekinti a hatóság. A városi tanács heti és országos vásárok idején rendszerint ülésezik, hogy a felmerülő vitás kérdésekben azonnal dönthessen és új rendelkezéseit a vásáron nyüzsgő tömeggel közölhesse. Kereskedelmi politikája a következő két tételbe sűrithető: 1. a közvetítő kereskedelem haszná a helybeli kereskedőknek jusson; 2. az úzérkedést, lánckereskedelmet, mint káros közvetítőkereskedelmet minden eszközzel meg kell akadályozni. A század elején a kereskedők között hosszú küzdelem folyik, amely ugyanolyan fejlődési fokokat mutat, mint a kovácsok és cigányok viszálya. Miként ott a fokozatosan erősödő céh minden erejével a cigányok kiküszöbölésére törekedett, hasonló célú a szegedi kereskedők mozgalmá, amikor azt kívánják, hogy a görög és macedon kereskedők számát és működési területét korlátozzák. A tanács most is saját polgárainak ügyét karolja fel, de a tőle megszokott óvatossággal. Mindössze két görög kereskedő maradhat a városban, akik 20 esztendei szegedi tartózkodásukat bizonyítani tudják, de egy régebbi megállapodás alapján ők is kizárólag törökországi árukkal kereskedhetnek. Kevéssel utóbb a szegedi „kereskedő kompánia“ újabb vívmányaként könyvelheti el, hogy a görög és macedon kereskedőket a vásáronkívüli kis kereskedelemből teljesen sikerült kizárni. A szegedi kereskedők féltve őrzik újonnan szerzett jogaikat, amikdön panasz érkezik, hogy egy várbeli görög nyugati (bécsi) árukkal is kereskedik, a hatóság megengedi, hogy a panaszosok saját költségkőn öröket tarthassanak a várkapuk előtt. — Már a középkorban minden város arra törekszik, hogy a közvetítőkereskedelem minden hasznát magának biztosítsa. Ezért vívják a városok néha élet-halálharcukat az árumegállító jogért. Szegednek nincs meg ez a nagy kiváltsága, de a vendégjog ügyes felhasználásával, amely amannak kibővítéseként fogható fel, mégis eléri célját. Hogy a középkori módszer mennyire bevált, mutatja, hogy a városgazdálkodást utánzó merkantilizmus fegyvertárában ezt a hatékony eszközt is ott látjuk. A görög-macedon és városi kereskedők küzdelméhez hasonlót szemlélünk a vidéki és szegedi borkereskedők közt. Az utóbbiak panaszkodnak, hogy a budai, pesti és szentendrei borkereskedők a helybeliek nagy sérelmére borukat úgyszólván egész éven át árusítják, nemcsak a megengedett időben. A tanács határozata úgy hangzik, hogy a vidéki kereskedők csakis a négy országos vásár idején és még egy hétig utána árulhatnak, de azután szedjék sátorfájukat és menjenek máshová, vagy megmaradt készletüket a helybeli kereskedőknek adják el. Még egy megoldás lehetséges számukra, de ez újabb költséget jelent: lepecsételt hordóikat 10 dénár fizetése ellenében a szegedi pincékben helyezhetik el.

A gazdaságpolitikával kapcsolatban meg kell még emlékeznünk az elővásárlás és úzérkedés meggátlásáról, amelyet pozitíve piackényszernek nevezünk, s amelyről Georg von Below, a középkori városgazdálkodás nagy ismerője úgy emlékezik meg, mint legfontosabb eszközzől, mellyel a város gazdasági önállóságát biztosítja. A

középkori város falak közé szorított nagyszámú lakosságával feltétlenül áldozatává esik a lekiismeretlen üzéreknél és árdrágítóknak, ha a káros közvetítő kereskedelmet ki nem küszöböli, és lehetővé nem teszi, hogy a fogyasztó közönség szükségleteit első kézből fedezhesse. Ezért szigorú rendeletekkel tiltja el lakosainak a piacon kívüli vásárlást, másrészt meggátolja, hogy egyesek a termelőktől összevásárolt árut megdrágítva adják tovább. Ilyen törekvéseket Szegeden is látunk. A városi hatóság figyelmezteti a lakosokat, hogy senki se merje a piacra hozott terményeket összevásárolni s ezáltal drágaságot előidézni. A városlakosok elől üzérkedés céljára összevásárolt árut elkobozzák.

Az elmondottak meggyőzően mutatják, hogy Szeged XVIII. századi gazdaságpolitikája, a középkorból századokon át hagyományozott elvekre építve, eredményes, sőt sok tekintetben a jövőre iránymutató és példaadó volt. A közgazdaságnak megismert módja kívülről nézve ugyan kíméletlenül önzőnek, felülről talán elvakultnak és korszerűtlennek látszott, de az akkori városi polgárság szemében jónak, egyedül célravezetőnek, sőt igazságosnak tűnt fel. Ma egyáltalán nem állíthatjuk, hogy ez a gazdálkodási rendszer tökéletes volt, de kétségtelen, hogy a lakosság ellátását válságos időkben is biztosította, vagyis a „primum vivere“ elemi életparancsnak eleget tett. Ez magában is nagy eredmény lenne. Ha ehhez azt az ösztönző erőt is hozzávesszük, amelyet a városgazdálkodás a merkantilista államgazdálkodásnak adott, továbbá városaink kulturális szerepét is figyelembe vesszük, akkor el kell ismernünk, hogy vezetőik a „deinde philosophari“ elvet sem tévesztették szemük elől.

VINCZE SÁNDOR